

Litteratur om kirkegårdsforhold i de nordiske lande

Havearkitekt Johannes Tholle

I tilslutning til kirkegårdsinspektør *Hans Rønøs* artikel i VK 16, pag. 142—44, skal der i det følgende bringes nogle optegnelser om kirkegårdslitteraturen i de øvrige nordiske lande. Det vil sikkert forstås, at denne ikke kan blive komplet, og det er heller ikke tanken, idet vi f. ex. hvad angår tidsskriftartikler eller kirkegårdsavsnit i bøger om andre forhold i hovedsagen vil se bort fra sådanne og, især hvor der findes anden litteratur, vil nøjes med at registrere, hvad der foreligger af selvstændige værker, bøger, pjecer etc. Forfatteren har haft den glæde at modtage oplysninger fra kompetente personer og institutioner i de forskellige lande, uden hvilke det (selv med et vist forhåndskendskab til emnet) ikke ville have været muligt at gøre oversigten så relativt fyldig, som tilfældet er. For denne store hjælp takker jeg meget.

Da adskillige af bøgerne allerede tidligere er anmeldt i VK., henstilles det til interesserede at mærke sig tingenes udgivelsesår og i dette eller et følgende år finde dem under tillægssidernes rubrik: Boganmeldelser.

Det vil være naturligt at tage de nordiske lande i bogstavorden, hvorefter vi altså begynder med Finland og slutter med Sverige.

I. FINLAND

Som alt andet overrasker den besøgende i Finland, og som dette i reglen er på en særdeles god måde, sådan vil utvivlsomt den fremmede, i finske forhold ukyndige, blive højlig overrasket, når han i Helsingfors får konstateret, at der i byens hjerte befinder sig en boghandel, som er Nordeuropas allerstørste. Det må forstås, at for at kunne ha et sådant mægtigt boghus, må der som basis også være en betydelig bogproduktion. Og som Finland i almindelighed har en meget stor og særdeles smuk og præsentabel bogproduktion, gælder dette ikke mindst

for det emne, som her skal behandles. Det er let at konstatere, at intet andet nordisk land f. ex. har kunnet udsende en bog, der udelukkende behandler kirkegårdsforholdene *historisk*, og at der hverken til de smukt illustrerede bøger om Helsingfors' kirkegårde eller til det mægtige værk om Guds trädgårdar (*Jumalan puistot*) overhovedet (desværre) findes magen i Norden. Uden som dansk at spille beskeden, vil vi derfor strax konstatere, at på kirkegårdslitteraturen står Finland som nummer eet, — og kun sprogforholdene og landets sprogpolitik gør beklageligvis, at denne litteratur kun i så ringe grad er kendt i de øvrige nordiske lande, og kun vanskeligt eller næsten ikke har man mulighed for at gøre sig mange af bøgerne nyttig, — herfra dog undtaget billedværkerne, der let kan »læses« også af ikke finsksprogede.

Allerede i firserne var interessen for litteratur om kirkegårdene levende. *E. Nervander* udgav (1883) på eget forlag en bog, der fik titlen: I de dødes stad, og som undertitel havde: En vejledning for vandreren på Helsingfors' lutherske begravelsespladser; i 1886 udsendte samme forfatter et nyt skrift: På skansen, med undertitlen: Til ihukommelse av de bortgangne og til vejledning blandt deres grave på begravelsespladserne i Åbo. Begge disse er altså på svensk.

Længe efter kom to bøger om kirkegårdenes problemer. Den første var af pastor *V. I. Forsman*: Hautausmaista; udsendt 1926 af *Ottava*, ligesom den følgende i lille oktav. Den handler om kirkegårdenes regulering og forskønnelse, er på 30 sider og har 19 illustrationer. Den næste var af artisten (kunstneren) *Ilmari Wirkkala*: Haudan ja hautausmaan hoito, 1930, også fra *Ottava*; den handler om gravens og kirkegårdens pasning etc., er på 64 sider og illustreret med mange instruktive tegninger og fotogengivelser.

(fortsættes).

foregå roligere, så man undgår at standse gentagne gange for at sætte kisten på medbragte skamler, når der skal »skiftes hånd«.

Vognen fremstilles i den standardmodel som ovenfor beskrevet, men kan også påmonteres en særlig bremseanordning til

brug på kirkegårde med stejle gange, hvor et jævnt og varieret bremsetryk kan være nødvendigt under gangen til graven.

En sådan vogn (eller flere) bør erhverves af interesserede kirkegårdsbestyrelser og menighedsråd og uden vederlag stilles til rådighed for publikum.

Litteratur om kirkegårdsforhold i de nordiske lande

Havearkitekt Johannes Tholle

Fortsat fra pag. 76

Efter at foreningen *Hautausmaiden ystävät r. y.* (»Kirkegårdenes venner«) var stiftet, udsendte denne i 1936 i Helsingfors bogen *Hautausmaiden käsikirja* hos *Werner Söderström* med forord af *Aleksi Lehtonen* og med en række artikler af forskellige forskellige forfattere, dels allerede nævnte og andre senere nævnte. Dens danske titel vil vel være: Kirkegårdshåndbog; den er i lommeformat, 84 sider og illustreret. Derefter fulgte fra samme forening nogle småskrifter (nr. 1-4) i lommeformat og med 10—24 sider. I 1937 udkom *Anni Kirkavainen: Omaisten viimeinem leposilja*, der giver anvisninger til indrettelse og pasning af gravsteder, og 1939 af *John Häggqvist: Polttohautaus*, — der i modsætning til de foregående med finsk titel også er på svensk og bringer antegninger om den finske ligbrændingsforening gennem 50 år. Af samme forfatter: *Eldbegängelse, dess uppkomst och betydelse* (1946, 44 s. 8vo). Det skal tilføjes, at de små årlige beretninger fra *krematorieföreningen* også er tvesprogede. På 2 sprog er endvidere de 2 folio-udgaver, der begge handler om og beskriver Helsingfors' kirkegårde, begge kom i 1940 og begge hos Ottava, nemlig *H. J. Viherjuuri: Helsingfors' begravningspladser i bilder* (116 sider) og *Ernst Nordström: Kunsten på Helsingfors' kirkegårde* (76 sider); de er begge på kunstryk-papir og af overordentlig værdi for de pågældende emner og videre kredse.

I 1942 er ligeledes i folio udsendt et 20-siders skrift af *Erik Bryggman* om hans kapel i Åbo (foruden finsk tekst er dette hefte også forsynet med *resuméer* på tysk og engelsk; det er forsynet med store illustrationer). Det allerede omtalte værk om kirkegårdenes historie er forfattet af den ligeledes før omtalte Ilmari Wirkkala, der har været sjælen i Hautausmaidens arbejde. Det hedder: Suomen

hautausmaiden historia (Finlands kirkegårdes historie), kom i 1945, er i kvart, på 120 sider og rigt illustreret.

Nordens største værk om kirkegårdsforhold er det førnævnte af *Maila Talvio* i 1927 hos Söderström udsendte: *Jumalan puistot*, hvilket betyder »Guds haver«. På mere end 500 sider i kvart og kunstryk-papir skildrer det med et par sider tekst foran, næsten 400 sider illustrationer (som regel helsides) og næsten 200 sider billedtext finske kirkegårde og kendte personers grave, — en lækkerbidsken for bogelskere og en kilde af stor værdi til bedømmelse af kirkegårdskunst og gravmælekultur samt personalhistorie for Finland, men med bud også ud over grænserne, — et eksempel til efterfølgelse for andre nordiske lande.

Naturligvis findes der i diverse tidsskrifter nu og da artikler af væsentlig betydning. Vi kan således af nyere ting nævne hefte 9—10 1946 af det finske tidsskrift *Arkitekten*, hvor spørgsmålet om begravelsespladser behandles af *Julius Blomstedt*, specielt på baggrund af Helsingfors' planer om en ny kirkegård i Fastböle. Endvidere har gartner- og havebladet *Trädgårdsnytt*, det nu ikke mere udkommende *Trädgårdsodlaren* og det finsksprogede *Puutarra* af og til artikler om emnet.

II. ISLAND

Det vil være ret forståeligt, om dette land er ringere forsynet med litteratur om dette emne, og der foreligger neppe selvstændige ting herom. I Rejseskildringer vil man kunne finde et og andet, og der skal navnlig henvises til *Daniel Bruun: Fortidsminder og Nutidshjem paa Island* (1928). I værket *Einar Jonsson: Myndir* (1925) findes adskillige skulpturelle mindesmærker (derunder gravrelief), dog uden at vises i forbindelse med kirkegårde. Den har text på flere europæiske sprog.

(fortsættes)

tommer i diameter, og bærehjulene er 24 tommer, og alle hjul går på kuglelejer. Overdelen består af en mat sortlakeret træplade og sidepladerne af masonit, der er sortlakeret med en staffering i guld. Vognen er afprøvet med en vægt på 400 kg. På den ene endeflade findes en bremseanordning, således at kirkegårdsbetjenten eller en af ligbærerne ved et enkelt greb kan bremse vognen.

Der har været stor interesse for den snilde og enkle samt praktisk konstruerede katafalkvogn.

Fig. 201.
Katafalkvogn
i Esbjerg.

Litteratur om kirkegårdsforhold i de nordiske lande

Havearkitekt Johannes Tholle

Fortsat fra pag. 88, sluttet

III. NORGE

Mærkeligt er det, at Norge er så fattig på litteratur om dette emne. Faktisk kender vi kun eet selvstændigt arbejde, der er en pjece på bare 12 sider oktav, og som for adskillige år siden er udsendt af fylkesgartner *R. Aalvik* uden angivelse af årstal og forlag, og med titlen: Våre kirkegårder, samt som undertitel: Anlegg og plantning av gravsteder. I bøgerne *Vor tids hage* (1939) og *Anlægsgartneryrket* (1941) findes blot et enkelt billede, og angående litteratur henvises til dansk eller tysk. Det er imidlertid forfatteren bekendt, at man allerede længe før den 2den verdenskrig fra visse sider havde planlagt en kirkegårdshåndbog, og som en personlig oplevelse kan anføres, at da kort efter krigens ophør i 1945 norske gejstlige havde fået i opdrag at fremskaffe en kirkegårdshåndbog, og en udsending i den anledning søgte mig, kunne jeg oplyse vedkommende om de ovennævnte forhold; de havde ikke været kirkemyndighederne bekendt.

Imidlertid er der dog skrevet om disse ting i Norge. I tidsskriftet *Form og Flora*, som udkom i 1937 og siges atter at skulle komme, har *Pål Sæland* skrevet afsnittet: Grav og kirkegård, og fra samme forfatter og andre har der været artikler i have- og gartnerbladene (*Norsk hagetidend* og *Norsk gartnerforenings tidsskrift* (senere *Gartneryrket*)), artikler, som for de sidste 25 års vedkommende er registreret i VK.s

rubrik: Fra tidsskrifterne. Vi skal blot henvise til Norsk gartnerforenings tidsskrift 1926 s. 192 og 1944 s. 285, Norsk hagetidend 1931 s. 105—115 og 1946 s. 274 samt *Gartneryrket* 1951 nr. 24. Norges landbrukskøles bibliotek har endvidere oplyst, at der af (nærmest) historisk stof bl. a. findes følgende artikler: Grav og Gravplads; eldre jernalders gravskikk (*Videnskapsselskapets skrifter II. Hist. filos. klasse*, 1924 no. 6), Vågåkyrkja- og Vågåkyrkjegarden (Oslo 1933) og Vore gamle gravminder (*Årsberetn. f. for. til norske Fortids mindesm. bevaring*, årg. 80, 1924).

IV. SVERIGE

Kan Sverige end ikke opvise så omfattende et værk som s. 88 nævnt for Finlands vedkommende, turde det være utvivlsomt, at det talmæssigt kan præstere de fleste skrifter om kirkegårdsforhold.

Idet vi begynder med det juridiske, kan nævnes, at *Ollo Croneborg* har forfattet: *Om gravrätt* (1941), 206 sider, 8vo, samt: *Svensk gravrätts praxis* (1945), 148 s., 8vo, begge udsendt på *Svenska kyrkans diakonistyrelsens förlag*. — hvortil f. ex. dansk og norsk overhovedet ikke har tilsvarende og savner dem. Samme forlag udsendte 1943 *Else Dahl*: *Handbok i kyrkogårdsvård*, 344 s., 8vo. Af *Harald Wadsjö* udsendte *arkitekturminnesföreningen* 1919: *Kyrkogårdskonst*, der er forfattet i samarbejde med *Sune Ambrosiani*, og som

på et par hundrede sider (4°) og med over 400 billeder bringer et kolossalt stof om ældre svenske kirkegårde. Førstnævnte forfatter fulgte emnet op ved i 1930 på *Gleerupske* forlag i Lund at udsende: *Gravkonst*, som på 132 sider (4°) bringer c. 100 billeder af ældre og nyere gravmæler.

Af *Föreningen Sveriges Kyrkogårdsförestandare* er siden 1939 under den beskedne titel udsendt »Handlingar«, der beretter om foreningens årsmøder; under denne titel skjuler der sig imidlertid en rigdom af oplysninger om forskellige af landets kirkegårde og af de talrige problemer, som er behandlet på årsmøderne, duplikeret efter talernes manuskript til foredrag m. v. Også i den svenske *ligbrændingsforening* udsendes der årligt »Årsmeddelanden«, hvori der findes stof af interesse. Af *Oscar Övden* har samme forening udsendt: *Eldbegängelsens historia i Sverige, 1882—1932*, 8vo, 302 sider, og i talrige oplag: *Eldbegängelsen, framtidens begängelseskick* (20 s.) samt: *Sveriges eldbegängelselitteratur* (1937, 20 s.). Endvidere af *Elma Övden*: *Sveriges urnlundar* (1938, 60 s.), og af *Kinell* og *Birch-Lindgren*: *Anvisningar för uppförandet av förslag till mindre urngårdar, urnmurar och kolumbarier* (1933, 4°, 92 s.).

Adskillige af Sveriges kirkegårde, kapeller etc. har fået deres enkeltbeskrivelse. Lunds kirkegårde således i skrifter af *Föreningen Det gamle Lund XVIII* (1936) af *Hilding Claesson*, hvilket betegnes som første del (Norra kgd. under 1800-tallet), Helsingborg eldbegängelseanläggning af *G. Schlyter* dels i særtryk af VK, dels i skrift på 84 s. 8vo, udg. af *Eldbeg.f. i H.-borg* (1929). Skogskyrkogården och Heliga korsets kapell i Stockholm hedder et skrift fra 1940 (8vo, 52 s.) og Östra kyrkogården och kapellkrematoriet i Karlskoga (1946) et andet (8vo, 70 s.), der sammen med *Nils Adolfsson*: *Kyrkogår-*

darne i Karlskoga (særtryk, 76 s., 8vo) behandler det nævnte. Lignende beskrivelser af enkelte kirkegårde og lokale kirkegårdsforhold publiceres for tiden i stiftsbeskrivelserne, mens vi med skam må meddele, at det store værk om danske kirker helt går udenom kirkegårdene.

Wadsjö har foruden de allerede nævnte i 1920 udsendt et lille skrift på 40 s. (8vo): *Kyrkogården*, med en undertitel om kort vejledning ved udsmykning af gravene, hvormed særlig menes: gravmælerne, og af samme foreligger i særtryk af *Lustgården*: *Kyrkogårdskultur*, — et foredrag, der holdtes i 1927 (50 s. 8vo). *Elma Övden* har i 1939 udsendt en lille pjece: *kyrkogårdsarealen i några svenska städer* (16 s.)

Det turde for dette blads læsere være velkendt, at kirkegårdene i Sverige længe har været under stærk indflydelse fra arkitekterne, og at havearkitekterne først i de allerseneeste år har vundet indpas; den form for havekunst, der har været øvet, har altså længe været arkitekternes, og man har skullet lede forgæves om kirkegårde i værker om svensk havekunst. Herfra er dog det store værk *Trädgårdskonst*, der kom for et par år siden, en undtagelse, idet det ikke alene har en artikel om kirkegårdens specielle problemer, men også beskæftiger sig med *Asplunds* Skogskyrkogård som skelsættende.

Af ganske særlig art er doktoravhandlingen af *Louise Hedberg*: *När döden gäster* (8vo, 1937, 482 s.), som især ud fra folkløriske og filosofiske synspunkter bringer en rigdom af stof om begravelser, gravmæler og kirkegårde.

Naturligvis kan der også på svensk i tidsskrifter o. l. findes stof. Således bl. a. i *Tidsskrift för pastoralförvaltning*, *Byggmästaren* (f. ex. 1937), *Viola*, *Lustgården* m. fl. samt især *Ignis*. Se herom også VK.s rubrik: *Fra tidsskrifterne*.